

Цебенко С. Б.

кандидат юридичних наук,
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри історії держави і права

ПОНЯТТЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Ключові слова: *права людини, основні підходи до розуміння прав людини, природно-соціальний підхід, легістський підхід, релігійний підхід, теорія трьох поколінь.*

Keywords: *human rights, main approaches to the understanding of human rights, natural and social approach, positivist approach, religious approach, theory of three generations.*

Постановка проблеми. Права людини є складним явищем, яке останнім часом є об'єктом дослідження не тільки науковців-юристів, а й політологів, соціологів та релігієзнавців. Світова спільнота особливу зацікавленість правами людини почала проявляти після проголошення на всесвітньому рівні ЗДПЛ 1948 р. Відтоді кожна держава, яка прагнула, щоб на міжнародному рівні її визнавали демократичною, вважала за потрібне закріпити права людини у найвищих, згідно з юридичною силою, законодавчих актах. Зацікавлення цією проблематикою також спостерігається і в християнських колах, де основні традиційні релігії (зокрема католицизм, православ'я) намагаються висвітлити, подати у своїх документах власне бачення прав людини. Однак дискусії стосовно чіткого визначення поняття прав людини тривають і по сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права людини є предметом дослідження багатьох вчених у сфері юриспруденції, зокрема, у статті використані праці О.Аврамова, Д. Вовка, Д. Гудими,

М. Козюбра, О. Львової, С. Максимов, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, С. Рабіновича, Ю. Разметаєва, О. Скакун, Н. Штурмак.

Метою статті є охарактеризувати основні наукові підходи до інтерпретації загального поняття прав людини.

Виклад основного матеріалу. Оскільки права людини є складним і багатогранним явищем, тому у літературі зустрічаємо різні підходи до інтерпретації поняття прав людини. Так, професор П. Рабінович є прихильником природно-соціального (потребового) підходу до визначення поняття прав людини, розуміючи під цим явищем певні можливості людини, котрі є необхідними для задоволення її потреб у конкретно-історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства, і мають бути загальними та рівними для всіх його людей. Серед інших підходів, які існують у юридичній літературі, на думку професора П. Рабіновича, можна виокремити: 1) *етичний* (або етико-нормативний) підхід, який під правами людини розуміє форму існування, спосіб прояву принципів і приписів моралі; 2) *психологічний* підхід, де права людини – це певні уявлення людини, її погляди та вимоги щодо надання їй суспільством чи державою певних благ; 3) *релігійний*, де права людини – це явище, встановлене позаземним, нематеріальним творцем (наприклад, Богом); 4) *легістський* (юридично-позитивістський) підхід, у якому права людини – це лише ті можливості людини, які їй надані державою, шляхом їх закріплення у джерелах позитивного права [1, 12–14].

Зміни, які відбуваються у різних сферах суспільного життя (політичній, релігійній), повинні враховуватись під час обговорення питання про праворозуміння та зміст права. На сьогоднішній день вбачається актуальна потреба постійного діалогу світського суспільства та релігійних організацій [2, 147].

Враховуючи це, варто звернути увагу і на релігійний підхід до розуміння прав людини, що є частиною власне релігійної антропології, включає в себе “трактування сутності людини у світлі догматики тієї чи іншої церкви” та досліджує божественну природу людського індивіда [3, 161]. Адже релігія, будучи пов'язана з усіма соціальними інститутами, у т. ч. з правом, здійснює на нього значний вплив шляхом формування суспільної свідомості і моральності. Водночас

світогляд, який формується релігією, для віруючої людини є авторитетним, тому саме релігія багато в чому визначає поведінку людей у конкретному суспільстві. О. Львова пояснює це тим, що релігійні настанови в уявленні віруючих мають божественне походження і розглядаються ними, як безпосереднє волевиявлення божества через його представників на землі. Тобто уповноважені правотворчі органи церкви здатні обґрунтувати соціально значимі цінності, наділяючи їх авторитетом так, що запропоновані нею рішення не можуть бути спростовані жодним чином [4, 313, 319–320; 5, 67–68]. Однак з юридичної точки зору, релігійні норми є обов'язковими тільки для людини, що належить до певної релігійної організації і то лише у тому випадку, якщо вона визнає їх обов'язковість, а наслідки можуть проявлятися у вигляді релігійних (розкаяння і покаяння) або церковних санкцій (відлучення від церкви) [5, 67–68]. Оскільки у суспільстві живуть люди доволі різного світогляду та віросповідання, то очевидно варто погодитись з позицією Н. Штурмак щодо того, що релігійні норми (норми канонічного права), зокрема, стосовно прав людини, закінчують свою дію там, де починають діяти норми державного права [6, 41]. Однією з відмінностей, крім божественного та державного походження, між релігійними та правовими нормами вважають те, що дія правових норм обмежена територіально, а релігійні норми мають універсальний, космополітичний характер [4, 320]. У цьому випадку про універсальний характер можемо говорити тільки щодо власне релігійних норм (зокрема Біблії), а корпоративні (релігійно-правові) норми релігійної громади чи церкви (зокрема, розроблені богословами соціальні доктрини), звісно, не мають універсального характеру, оскільки є “продуктом людського творіння” і поширюють свою дію лише на прихильників відповідної релігії, незалежно від їх місця перебування [7, 69–71].

Норми, створені релігійними громадами, можуть бути санкціоновані державою, що допоможе забезпечити дієвість права у суспільстві, оскільки будуть враховані, суспільно схвалені, стабільні і перевірені моделі позитивної поведінки [8, 132–133].

У літературі виділяють такі напрями релігійної антропології: католицьку, православну, протестантську, ісламську тощо [3, 161–162]. На думку М. Бабія, “кожна конфесія має власний погляд на права

і свободи людини, права релігійних спільнот та свої “богословські обґрунтування” цих проблем” [9, 168]. Подібну позицію зустрічаємо і в працях С. Рабіновича, котрий вважає, що богослови різних конфесій пропонують відмінні підходи до феномену прав людини, тому єдиної християнської антропології не існує [10, 25]. З іншого боку, існують і заперечення можливості окремого існування православної, буддистської, американської чи російської концепцій прав людини [11, 470]. Проте, варто погодитись із першою позицією, адже кожна релігійна течія має власні погляди на державу та право (серед них і на права людини), і в певній мірі їхні позиції можуть розходитися.

Особливістю релігійного підходу до визначення прав людини є поєднання антропоцентричного світоглядного бачення із теоцентризмом, тобто християнське бачення людини апелює до доктринальних релігійних положень (зокрема, до божественного створення світу та людини) [10, 30, 32].

У літературі також виділяють й інші підходи до визначення прав людини. Зокрема, Сун Юнь Тао звертає увагу на такі теорії прав людини: 1) *теорія природних прав людини*, яка, з одного боку, підкреслює невід’ємність і вродженість прав людини, а з іншого – говорить, що цими правами Бог наділив людину від народження; 2) *теорія права законів*, яка фактично повторює легістську теорію і передбачає, що людина має тільки ті права, які закріплені в законі; 3) *раціональна теорія прав людини*, відповідно до якої джерелом права є світовий розум, який включає в себе логічність, упорядкованість, раціональність світосприйняття на основі свободи волі людини, що шукає розумність у праві; у протилежному випадку, якщо закон не є розумний, то він протиправний і не відповідає поняттю права взагалі; 4) так звана “*товарообмінна*” *теорія прав людини*, в якій це явище розуміється як товар, що можна обміняти на еквівалентний товар, тобто сфера спілкування між людьми, їх взаємовідносин, розглядаються лише як сфера обміну товарів; 5) *теорія природної еволюції прав людини*, де права людини є результатом тривалого еволюційного розвитку людини, суспільства і права в цілому, а не як такі, що виходять від Бога, держави, закону чи товарного обміну; відповідно права людини мають власну історію формування і розглядаються як фундаментальні

умови для того, щоб людина була людиною. На думку Сун Юнь Тао, права людини – це основні права і свободи кожного, які впливають із самої сутності людини [12, 102–108].

У західній літературі підходи до прав людини поділяють, зокрема, на:

- 1) *класично-ліберальний підхід* до прав людини, що спирається на концепцію природного права Д. Локка та погляди Е. Канта та розглядає права людини як рівні негативні свободи, що обґрунтовані морально як “переддержавні” права, і для їхнього забезпечення достатньо лише негативних зобов’язань з боку держави та окремих індивідів;
- 2) *республіканський підхід* до прав людини, що походить від поглядів Ж.Ж. Руссо, головний акцент ставить на позитивних правах участі, ґрунтується на концепції спільних благ і проголошує, що лише позитивне зобов’язання всіх брати участь у формуванні загального волевиявлення забезпечує рівні негативні свободи та соціальні права-частки для всіх людей;
- 3) *соціалістичний підхід* до прав людини побудований на тому, що саме рівні соціальні права-частки для всіх є основним змістом прав людини, і негативні свободи та позитивні права участі заслуговують певної уваги лише за умови їхнього дотримання [13, 60–61].

Також у літературі зустрічаємо *теорію трьох поколінь*, за якою історію становлення концепції прав людини поділяють на три головні етапи, які, відповідно, прийнято вважати, *правами першого покоління* (до них відносять “громадянські”, тобто здебільшого фізичні, особистісні й політичні права), *правами другого покоління* (в основному, економічні, соціальні та культурні права) та *правами третього покоління* (до них відносять так звані солідаристські права, тобто здебільшого колективні права людини або права колективних суб’єктів, зокрема спільнот) [1, с. 11–12; 14, 167–171]. Останнім часом вже ведеться обговорення питання про формування так званого *четвертого покоління прав людини* (права людини, пов’язані зі зміною статі, трансплантацією органів, клонуванням, використанням віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, штучного запліднення, евтаназії) [15, 101].

Підсумовуючи аналіз наявних у літературі підходів до визначення прав людини, професор М. Козюбра виділяє серед них два основні підходи, вважаючи, що вони домінують у політико-правовій думці: перший – *природний підхід*, при якому права людині належать від природи, вони є невідчужувані, невід’ємні, їх не можна позбавити і вони “становлять елементарні передумови гідного людського існування та розвитку людства в цілому”; другий – *легістський*, при якому людина отримує права від держави, яка встановлює та надає їх людині [16, 7–9]. На думку, Ю. Разметаєвої, яскравим прикладом поєднання природного (внаслідок своєї ціннісної сутності кожної особистості, що проявляється в тому, що права акцентують на гідності та самоповазі людини) та позитивного (особливого юридичного захисту) в праві є права людини [17, 9].

У юриспруденції права людини розглядаються насамперед як індивідуальні (“суб’єктивні”) права, за допомогою яких здійснюється регулювання відносин між людьми, а за своєю природою вони вважаються універсальними, що, на думку професора С. Максимова, означає те, що, з одного боку, права людини розглядаються як певний ідеал, який належить кожному, а з іншого – передбачає певні обмеження у формі культурного різноманіття (тобто права людини не є одноваріантними (уніформованими)). В основі міжкультурного діалогу при розгляді проблеми прав людини, на думку вченого, повинно бути покладено поєднання універсальності та культурної різноманітності [18, 42]. Тому права людини, на думку професора М. Козюбри, поєднують у собі природне і соціальне, матеріальне і духовне, національне і наднаціональне (загальноцивілізаційне) [16, 7–9].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, права людини є складним і багатогранним явищем, тому у загальнотеоретичній юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття прав людини. Зокрема виділяють природно-соціальний, легістський, етичний, психологічний наукові підходи до інтерпретації загального поняття прав людини. Також виділяють і підхід релігійний як поєднання антропоцентричного світоглядного бачення із теоцентричним (враховуючи доктринальні положення, кожна релігійна течія може мати власні погляди на державу та право). Слід погодитись із тими позиціями науковців,

котрі зазначають, що серед усіх підходів домінуючими у політико-правовій думці є два: природний підхід (права людини належать від природи) і легістський (права людини встановлюються державою).

Список використаних джерел

1. **Рабінович П. М.** Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
2. **Оборотов Ю.** Місцерозвиток в основі апологізації українського права / Ю. Оборотов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 142–150.
3. **Гудима Д. А.** Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. – Львів: Край, 2009. – 292 с. – (Сер. І. Дослідження та реферати; вип. 20).
4. **Львова О. Л.** Функціональна взаємодія права і релігії в аспекті реалізації прав і свобод людини / О. Л. Львова // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: моногр. / кол. авт.; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К.: Юрид. думка, 2007. – С. 313–320.
5. **Тер-Акопов А.** Христианские начала и их развитие в российском праве / А. Тер-Акопов // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 67–68.
6. **Штурмак Н. З.** Особливості релігійного праворозуміння в Україні та її роль в світових релігійно-правових процесах / Н. З. Штурмак // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 8. – С. 37–44.
7. **Вовк Д.** Про природу релігійного права в аспекті співвідношення права і релігії / Д. Вовк // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 68–78.
8. **Вовк Д. О.** Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: моногр. / Д. О. Вовк. – Х.: Право, 2009. – 224 с.
9. **Бабій М.** Правологія релігії в її предметі та структурі / М. Бабій // Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб. / за наук. ред. д-ра філос. наук, проф. А. Колодного. – 20-те доопрац. вид. – К., 2010. – С. 158–173.
10. **Рабінович С. П.** Права людини у природно-правовій думці католицистської церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму) / С. П. Рабінович // Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Акад. правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. – Львів: Астрон, 2004. – 198 с. – (Сер. І. Дослідження та реферати; вип. 7).
11. **Алфеев И.** Патриарх Кирилл: жизнь и мирозерцание / Иларион (Алфеев), митрополит Волоколамский. – М.: Эксмо, 2010. – 560 с.
12. **Тао Сун Юнь.** Сущность и назначение прав человека / Тао Сун Юнь // Московский журнал международного права. – 1999. – № 3. – С. 100–115.
13. **Ломанн Г.** Права людини між мораллю та правом / Г. Ломанн // Філософія прав

- людини / за ред. Ш. Гюсепата, Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна, Л. Доронічевої. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 59–86. – (Сер. “Зміна парадигми”; вип. 13).
14. **Скакун О. Ф.** Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
 15. **Аврамова О.** Четверте покоління прав людини: постановка проблеми / О. Аврамова, О. Жидкова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 101–107.
 16. **Козюбра М.** Теоретико-методологічні аспекти прав людини / М. Козюбра // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3/4. – С. 7–9.
 17. **Разметаєва Ю. С.** Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / Разметаєва Юлія Сергіївна. – Х., 2009. – 20 с.
 18. **Максимов С.** Права людини: універсальність і культурна різноманітність / С. Максимов // Право України. – 2010. – № 2. – С. 36–43.

Анотація

У статті охарактеризовано основні наукові підходи до інтерпретації загального поняття прав людини, зокрема: природно-соціальний, легістський, етичний, психологічний. Окрему увагу звернено на релігійний підхід до розуміння прав людини. Також проаналізовано і інші підходи, а саме: теорія природних прав людини, теорія права законів, раціональна теорія, так звана “товарообмінна” теорія прав людини, теорія природної еволюції прав людини. У західній літературі підходи до розуміння прав людини поділяють на класично-ліберальний, республіканський та соціалістичний. Серед усіх цих підходів домінуючими у політико-правовій думці є два: природний підхід (права людині належать від природи) і легістський (людина отримує права від держави, яка встановлює та надає їх людині).

Abstract

The article describes the basic scientific approaches to the interpretation of the general concept of human rights, including: natural and social, positivist, ethical, psychological approaches. Particular attention is paid to the religious approach to the understanding of human rights. Other approaches are also analyzed in the article, especially: the theory of natural human rights, the theory of law's right, rational theory, the so-called “barter” theory of human rights, the theory of natural evolution of human rights. In Western literature approaches to understanding human rights are divided into classically-liberal, republican and socialist ones. There are two dominant approaches in political and legal thought among all, mentioned before. They are: natural approach (human has rights from nature) and positivist (person receives rights from the state, they are established and provided by the law).